

УДК 378.14

**ДІАГНОСТИКА КОМУНІКАТИВНИХ ЯКОСТЕЙ ТА СТОСУНКІВ ІНДИВІДА З ГРУПОЮ ЯК
ФАКТОРИ ГОТОВНОСТІ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ****К.О.Ібрагімова**

У статті запропоновані теоретичне обґрунтування та розробка методів формування готовності до соціальної взаємодії. Здійснено огляд наукових праць та розставлені акценти щодо розвитку особистості майбутнього інженера за кількома напрямками: розвиток професійно важливих здібностей; вдосконалення комунікативних якостей особистості; окреслення індивідуальності; формування емоційної стабільності та мотиваційних якостей. Наведено аналіз дослідно-експериментальної перевірки сфери спілкування при формуванні готовності до соціальної взаємодії студентів технічного університету. Розглянуто критерії та чинники комунікативної компетентності, що впливають на становлення особистості в соціальній сфері. Окреслено перспективи подальшого розвитку засобів для поліпшення комунікативних якостей особистості та стосунків індивіда з групою для вдосконалення соціальних відносин майбутніх інженерів.

Ключові слова: *готовність до соціальної взаємодії, комунікативні якості, діагностика стосунків, колективна діяльність, інтеграція форм підготовки.*

DIAGNOSTICS OF COMMUNICATIVE QUALITIES AND RELATIONSHIPS OF THE INDIVIDUAL WITH THE GROUP AS FACTORS OF READINESS TO SOCIAL INTERACTION OF FUTURE ENGINEERS

K.O.Ibrahimova

Summary. The article presents the theoretical substantiation and development of methods of formation of readiness for social interaction. The review of scientific papers has been done. It also has been stated the emphasis on the development of personality of future engineers in several directions: development of important professional skills; improving communication skills of the individual; delineation of individuality; formation of emotional stability and motivational qualities. The analysis of research and experimental testing of communication in the formation of readiness for social interaction of students of technical university has been done. The criteria and communicative competence factors that influence the formation of a person in the social sphere are investigated. prospects for further development of tools for improving the communication skills of the individual and the individual's relationship with the group to improve the social relations of future engineers have been indicated.

Keywords: readiness for social interaction, communication skills, collective activity, the integration of forms of training.

Висока якість вищої освіти, що орієнтована на розвиток здатностей і розквіт індивідуальних особливостей студентів, можлива лише в ході спільної праці та змістовного співробітництва особистостей, які беруть участь у педагогічному процесі. Співробітництво, в даному випадку, – це ідея діяльності викладача, яка направлена на вдосконалення не лише ЗУН, а й на формування здібностей, соціально важливих якостей та психологічної готовності до всіх видів діяльності студента [6, с. 78].

Аналіз актуальних досліджень і наукових публікацій, які присвячені шляхам визначення та засобам формування комунікативних якостей особистості та стосунків з колективом, дозволяє дійти висновку, що вона знаходить своє відображення в дослідженнях представників філософської, психологічної, педагогічної науки. Процес спілкування як предмет дослідження та педагогічна проблема знаходить висвітлення в роботах різних дослідників – А.В.Барабанщикова, О.О.Бодальова, Я.Л.Коломинського, Н.О.Кнебель, Г.А.Ковальова, О.М.Леонтьєва, А.В.Мудрика й інших дослідників.

Ролі спілкування в спільній діяльності присвячені роботи Т.Є.Аргентової, М.К.Богданова, О.М.Вознюк, О.Р.Ганопольского, О.М.Зайцевої, Н.В.Седової, Я.Яноушек та ін.

Значне місце проблема спілкування займає в загальній і соціальній психології, де вивчаються психологічні функції спілкування й власне спілкування в якості соціального механізму здійснення взаємодії людей один з одним. Цим питанням присвячені роботи Б.Г.Ананьєва, О.О.Бодальова, Г.Л.Ільїна, В.І.Кабріна, А.Г.Ковальова, Я.Л.Коломинського, Б.Ф.Ломова, В.Н.Мясищева, А.В.Петровського, В.М.Суковніна й інших [2, с. 370].

У той же час значній більшості публікацій із зазначеної проблеми не вистачає системності.

Мета статті: недостатньо дослідженими, на наш погляд, залишаються питання безпосереднього формування необхідних здібностей та якостей особистості, які затребувані при спілкуванні в професійній діяльності інженера. Тому в статті ми висвітлили результати діагностики комунікативних якостей студентів інженерно-технічного профілю та їх відношення до групи в якості фактору готовності до соціальної взаємодії.

Формування соціальної взаємодії студентів пов'язано з розвитком комунікативних якостей та позитивним відношенням до групи. Під комунікативними якостями розуміється компетентність особистості, що являє собою здатність встановлювати й підтримувати необхідні контакти з людьми. До складу компетентності включають деяку сукупність знань і умінь, що забезпечують ефективне протікання комунікативного процесу. Іншими словами, комунікативна компетентність — це орієнтованість у різних ситуаціях спілкування, заснована на знаннях, уміннях, фізіологічному й соціальному досвіді індивіда у сфері міжособистісної взаємодії. Можна розглядати комунікативну компетентність як систему внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [5, с. 112].

Критерії комунікативної компетентності вперше були сформульовані Т.Гордоном. Він визначив її як уміння вийти з будь-якої ситуації, не втративши внутрішньої свободи, і в той же час, не давши втратити її партнерові по спілкуванню. Відповідно до цієї думки, показниками комунікативної компетентності є позиції, що посідають студенти в міжособистісному спілкуванні. Це такі позиції, як: пасивно-залежна («прибудова знизу»); агресивна («прибудова зверху»); партнерська (спілкування «на рівних») [3, с. 96].

Ці теоретичні положення були узяті нами за основу в дослідженні сформованості комунікативної компетентності студентів (на основі їхньої самооцінки своїх комунікативних якостей) [1, с. 54].

У дослідженні взяли участь студенти Національного Технічного Університету «Харківського Політехнічного Інституту» загальною кількістю в 181 людини. Студентів ми поділили на дві еквівалентні групи – контрольну та експериментальну. До експериментальної групи увійшли 102 студенти, до

контрольної групи – 79 студенти майбутні інженери.

Діагностику сформованості комунікативних якостей студентів ми перевірили методикою компетентності в спілкуванні Л.С.Колмогорової. Студентам була запропонована анкета, що складається з 24 питань, на кожне з яких пропонується три варіанти відповідей. На підставі відповідей визначалася кількість компетентних реакцій за 12 блоками комунікативних умінь. У діагностиці взяли участь респонденти експериментальної і контрольної груп до проведення експерименту та після проведення тренінгу «Формування соціальної взаємодії» зі студентами експериментальної групи. Їм пропонувалося вибрати спосіб поведінки в різних ситуаціях. Всі реакції відповідей, що вчаться при виборі, ділилися на три групи: пасивно-залежну («прибудова знизу»), агресивну («прибудова зверху») і партнерську (спілкування «на рівних»). На початку експерименту реакції студентів в різних ситуаціях спілкування були приблизно однакові в експериментальній і контрольній групах. Проте на завершальному етапі експерименту показники сформованості комунікативної компетентності респондентів експериментальної і контрольної груп за типами поведінкових реакцій істотно змінилися.

Дослідження показало, більшість реакцій респондентів експериментальної групи в різних ситуаціях є досить компетентними (партнерськими) – 81% (див. таблицю 1). Найбільша кількість упевнених, компетентних відповідей респонденти експериментальної групи виявляють в уміннях: надати співчуття, підтримку; вступити в контакт; самому приймати співчуття, допомогу; просити й приймати допомогу; реагувати на спробу іншої людини вступити в контакт (7, 8, 9, 10 і 11 позиції). У експериментальній групі компетентна реакція за цими позиціями складає в середньому 90,2%, а в контрольній групі – 60,4%.

Найбільшу складність для студентів (як у експериментальній, так і в контрольній групах) представляє володіння такими уміннями, як адекватне реагування на несправедливу критику й провокаційну поведінку іншої людини, уміння відповісти відмовою на чуже прохання (3, 4, 5 і 6 позиції).

Проте в експериментальній групі компетентна реакція за названими позиціями складає в середньому 72%, а в контрольній групі – 36,5%.

На нашу думку, низька кількість компетентних відповідей, пов'язаних з цими уміннями, пояснюється їх складністю, необхідністю мати для цього внутрішню позицію, що передбачає загалом вищий рівень зрілості особи. У таких складних ситуаціях нерідко студенти займають пасивно-залежну позицію. Цей факт висуває проблему формування більш упевненої поведінки, упевненості в собі.

Таблиця 1

Показники сформованості комунікативної компетентності студентів по типах поведінкових реакцій у кінці експерименту

№	Тип реакцій	Компетентна (кількість в %)		Агресивна (кількість в %)		Залежна (кількість в %)	
		Е.Г.	К.Г.	Е.Г.	К.Г.	Е.Г.	К.Г.
1	Уміння робити і приймати знаки уваги	72	50	4	16	24	34
2	Реагування на справедливу критику	74	42	6	18	20	40
3	Реагування на несправедливу критику	68	32	18	46	14	22
4	Реагування на питання, що зачіпають, провокаційні	70	28	14	40	16	32
5	Уміння звернутися до однолітка з проханням	72	46	4	20	24	34
6	Уміння відповісти відмовою на чуже прохання	78	40	6	28	16	32
7	Уміння самому надати співчуття, підтримку	90	64	2	14	8	22
8	Уміння прийняти співчуття, підтримку	88	62	2	10	10	28
9	Уміння вступити в контакт	88	58	4	16	8	26
10	Реагування на спробу іншого вступити в контакт	92	58	2	14	6	28
11	Уміння просити й приймати допомогу	94	60	2	6	4	34
12	Реагування на власний неуспіх і успіх іншого	86	40	6	26	8	34
СЕРЕДНІ ПОКАЗНИКИ		81	48,2	5,8	21,8	13,2	30,4

Оцінюючи середні показники сформованості комунікативної компетентності респондентів експериментальної і контрольної груп за типами поведінкових реакцій, треба відмітити, що рівень сформованості компетентнісної реакції в респондентів експериментальної групи (81%) вищий, ніж у респондентів контрольної групи (48,2%) на 32,8%; рівень сформованості агресивної реакції у респондентів експериментальної групи (5,8%) нижчий, ніж у респондентів контрольної групи (21,8%) на 16%; рівень сформованості залежної реакції у респондентів експериментальної групи (13,2%) нижчий, ніж у респондентів контрольної групи (30,4%) на 17,2%. Це дуже істотна різниця.

Характеризуючи міру сформованості комунікативних умінь у студентів за їхньою самооцінкою, виділимо найбільш вразливі місця, проблемні зони, що вимагають особливої уваги з боку педагогів. Можна відмітити в студентів хороше знання основних норм поведінки й спілкування. Вони уміють робити й приймати допомогу, вступати в контакт, домовлятися, уважно слухати інших у розмові, цінують себе й прагнуть до самовдосконалення. Проте серйозною проблемою є невміння протистояти чужій думці, тиску, а також невміння й небажання відкрито виражати свої почуття. Більшість респондентів у контрольній групі зазнають труднощів у вираженні своїх почуттів, що пов'язано із страхом перед негативною оцінкою викладачів і неприйняттям з боку однолітків. На це необхідно направити зусилля педагогів вищів.

Освоєння системи спілкування, спільна діяльність дозволяють студентів познайомитися з різними соціальними й міжособистісними ролями, включитися у вибір поведінкових дій, навчитися адекватно реагувати на вчинки інших людей, розуміти їхні мотиви й знаходити конструктивні способи взаємодії.

Респонденти експериментальної групи, що освоїли програму тренінгу «Формування соціальної взаємодії», мають великі можливості для соціального розвитку, порівняно з респондентами контрольної групи. Рамки розвивального спілкування розширюються за рахунок включення студентів в активну взаємодію з однолітками, що мають різні характери, емоційно-вольову сферу, цінності, звички, мотивацію, життєвий досвід і інше. Відповідно, їхній досвід спілкування стає багатшим, коло знайомств ширшає, спільна діяльність набуває більших масштабів, конструктивна взаємодія стає більш ефективною [4, с. 122].

У рамках експериментального дослідження ми звернулися до вивчення сприйняття студентами тієї групи, в якій вони проводять значну частину свого часу, з якою взаємодіють і об'єднані схожими професійними, соціальними й педагогічними умовами. На наш погляд, характер ставлення студентів до групи може бути показником успішності соціальної взаємодії, сформованості комунікативних навичок, готовності до адаптивної поведінки в суспільстві. Подібне відношення до групи ми вивчали за допомогою методики «Оцінка стосунків індивіда з групою» Є.І. Рогова. Ця методика дозволяє виявити три можливі типи сприйняття індивідом групи, коли показником типу сприйняття виступає роль групи в індивідуальній діяльності того, що сприймає. Коротко їх охарактеризуємо.

1. «Індивідуалістичне» відношення. Індивід сприймає групу як перешкоду для своєї діяльності або ставиться до неї нейтрально. Група не є самостійною цінністю для індивіда. Це проявляється в ухиленні від спільних форм діяльності, у перевазі індивідуальної роботи, в обмеженні контактів.

2. «Прагматичне» відношення. Студент сприймає групу як засіб, що сприяє досягненню тих або інших індивідуальних цілей. При цьому група сприймається й оцінюється в аспекті її «корисності» для індивіда. Віддається перевага компетентнішим членам групи, здатним надати допомогу, узяти на себе розв'язання складної проблеми або послужити джерелом необхідної інформації.

3. «Колективістичне» відношення. У цьому випадку студент сприймає групу як самостійну цінність. На перший план для індивіда виступають проблеми групи й окремих її членів, спостерігається зацікавленість, як в успіхах кожного члена групи, так і групи загалом, прагнення внести свій внесок у групову діяльність. Проявляється потреба в колективних формах роботи.

Ця методика, виявляючи тип стосунків індивіда з групою, дозволяє дійти висновку про те, наскільки він орієнтований на спільну діяльність і чи готовий до неї в цьому суспільстві. Високий показник включеності студента в загальну діяльність групи свідчить про сформованість сфери спілкування у виховному просторі вищів [7, с. 412].

При обробці даних, отриманих в ході застосування методики Є.І. Рогова, «індивідуалістичний» тип сприйняття індивідом групи позначається буквою «І», «прагматичний», – «П», «колективістський» – «К». Результати кожного респондента записуються у вигляді многочлена: $aI + bP + cK$, де a - кількість балів, отриманих респондентом за «індивідуалістичним» типом сприйняття, b – «прагматичним», c – «колективістським». За цією методикою нами було зроблено вивчення відношення студентів до групи в експериментальній і контрольній групах на початковому й завершальному етапах експерименту (табл. 2, 3).

Відповіді опитуваних свідчать про те, що на початку експерименту серед студентів як контрольної, так і експериментальної групи переважав індивідуалістичний тип стосунків до групи: у контрольній групі – 41,7%, у експериментальній – 42,2% респондентів. Відсотковий склад студентів з іншими стилями стосунків у групі був також приблизно однаковим: студентів з колективістичним відношенням – 22,8% і

16,6%; з прагматичним – 21,5% і 17,6%; зі змішаним – 14% і 23,6% у контрольній та експериментальній групах відповідно.

Таблиця 2

Оцінка стосунків індивіда з групою (за методикою Є.І. Рогова) на констатувальному етапі експерименту

Тип відношення до групи	Індивідуалістичний тип		Прагматичний тип		Колективістський тип		Змішаний тип	
	студ.	%	студ.	%	студ.	%	студ.	%
Експериментальна група	43	42,2	18	17,6	17	16,6	24	23,6
Контрольна група	33	41,7	17	21,5	18	22,8	11	14

Таблиця 3

Оцінка стосунків індивіда з групою (за методикою Є.І. Рогова) на формуальному етапі експерименту

Тип відношення до групи	Індивідуалістичний тип		Прагматичний тип		Колективістський тип		Змішаний тип	
	студ.	%	студ.	%	студ.	%	студ.	%
Експериментальна група	13	12,8	19	18,6	61	59,8	9	8,8
Контрольна група	27	34,2	23	29,1	17	21,5	12	15,2

Як можна бачити з таблиць 2 і 3, серед респондентів виявилися і студенти зі змішаним типом відношення до групи. Наприклад, у відповіді студента однаковою мірою представлені як характеристики індивідуалістичного, так і прагматичного відношення до групи (5 I = 5 П), або ж рівна кількість балів відноситься до колективістського й до індивідуалістичного типу стосунків (6 I = 6 К). У своїй більшості вони ще не визначилися й відчувають двояке відношення до своєї групи. На наш погляд, це непрямим чином свідчить про наявність у них труднощів з вибором адекватних і конструктивних способів взаємодії в групі однолітків.

У кінці експерименту зі 102 студентів експериментальної групи лише 13 (12,8%) вибирають індивідуалістичний, 19 чоловік (18,6%) – прагматичний і 9 (8,8%) – змішаний тип відношення до групи. Більшість студентів - 61 людина (59,8%) мають колективістське відношення до групи.

Що стосується контрольної групи, то в кінці експерименту з 79 чоловік більшість респондентів – 27 чоловік (34,2%) вибирають індивідуалістичний, 23 людей (29,1%) – прагматичний і 12 студентів (15,2%) – змішаний тип відношення до групи. Колективістське відношення до групи сформоване лише у 17 студентів (21,5%).

Далі ми проаналізували динаміку диференціації респондентів за типами відношення до групи. Найбільше нас цікавили кількісні зміни в групах з індивідуалістичним і колективістським відношенням. Кількість респондентів з індивідуалістичним типом в експериментальній групі зменшилася з 42,2% до 12,8% – на 29,4%, а в контрольній групі – з 41,7% до 34,2%, тобто всього на 7,5%. Кількість респондентів з колективістським типом в експериментальній групі збільшилася з 16,6% до 59,8% – на 43,2%, а в контрольній групі зменшилась – з 22,8% до 21,5% (на 1,3%).

Отримані дані дуже показові, оскільки відображають ефективність роботи в експериментальній групі щодо соціалізації особистості. Розподіл респондентів за характером ставлення до групи відображено на рисунку 1.

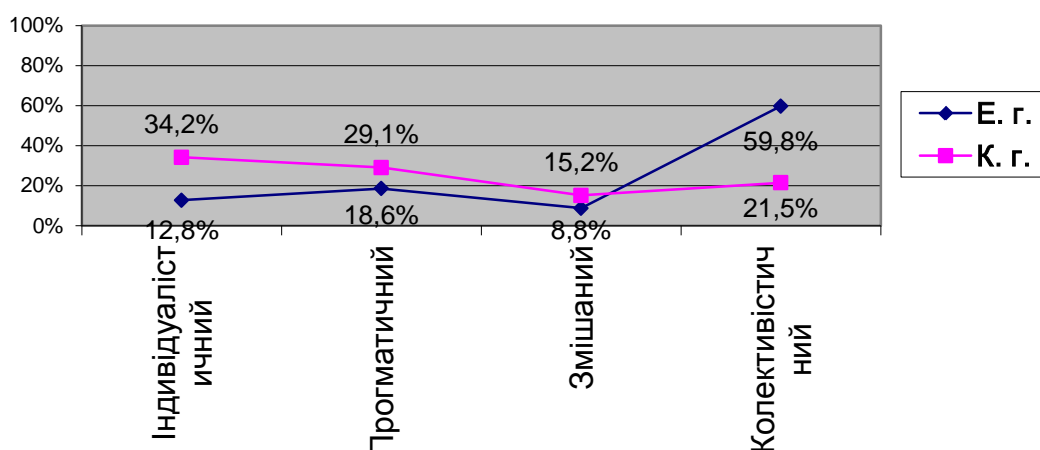

Рисунок 1. Динаміка оцінки стосунків індивіда з групою (за методикою Є.І. Рогова) на формуальному етапі експерименту

Аналіз і обробка даних, отриманих за допомогою методики Є.І. Рогова, дозволяють стверджувати, що в експериментальній групі найвищий відсоток респондентів з колективістським типом відношення до групи – 59,8% і найнижчий відсоток респондентів з індивідуалістичним, прагматичним і змішаним типами (12,8%, 18,6%, 8,8% відповідно).

Висновки за результатами дослідження. Вивчаючи в ході експериментального дослідження сферу спілкування як одну з основних сфер соціалізації особистості в навчальному просторі вишу, виявляючи позиції, які проявляють студенти в міжособистісному спілкуванні, діагностуючи їхній стиль взаємодії і сприйняття групи, можна зробити висновок про те, що в студентів експериментальної групи з'явилося більше можливостей активних дій у сфері соціальних стосунків, ніж у студентів контрольної групи, тобто тренінг зробив їхніх досвід спілкування багатшим, готовність до налагодження контакту вищою, спільну діяльність – більш масштабною, а конструктивну взаємодію – більш ефективною. Крім того, вдалося виявити найбільш вразливі місця і проблемні зони, які вимагають особливої уваги педагогів і самих студентів, що знайшло відображення у виборі методів і підходів до формування соціальної активності студентів в аналітичному блоці моделі.

Що стосується сфери діяльності, то вона досить детально нами досліджена в процесі розрізнення груп студентів за стилем діяльності, визначення міри вираженням в них «автономності – залежності», вибору ефективних стратегій взаємодії, методів і підходів соціально психологічної дії і так далі. Спільна діяльність дозволяє студентам включитися у вибір поведінкових дій, познайомитися з різними соціальними й міжособистісними ролями, навчитися адекватно реагувати на вчинки інших людей, розуміти їхні мотиви й знаходити конструктивні способи взаємодії.

Література

1. Ібрагімова К.О. Проблеми інженерно-педагогічної освіти (збірник наукових праць, УПА, № 40-41) / К.О. Ібрагімова. – Х., 2013. – 187 с. - ISSN: 2074-8922.
2. Ігнатюк О.А. Формування майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика: [монографія] / О.А.Ігнатюк. – Харків: НТУ «ХПІ», 2009. – 434 с.
3. Кулагин Б.В. Основы профессиональной психодиагностики / Б.В. Кулагин. – М., 1984. – 215 с.
4. Ладогубець Н.В. Фундаментальна підготовка бакалавра в технічному вузі: експертно-часова оцінка якості: автореф. дис... на здобуття ступеня канд. пед. наук: спец 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н.В. Ладогубець. – К., 2003. – 211 с.
5. Митина Р.М. Психология развития конкурентоспособной личности: пособ. / Р.М. Митин. – М.: МПСИ; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2002. – 400 с.
6. Моторная С.Е. Педагогические условия формирования психологической готовности студентов технического вуза к профессиональной деятельности: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Моторная Светлана Евгеньевна.- Томск, 1997.- 204 с.
7. Словарь – справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 528 с. – (Серия «Мастера психологии»).